

Ei isosta talosta lähdetä kuin torpasta Joitakin yleispiirteitä rusthollilaitoksesta ja erityispiirteitä Sahalahden rustholleista

Tämä esitys jakautuu selkeästi kahteen osaan. Ensimmäinen osa käsittelee itse rusthollilaitoksen muodostumista ja sille tyypillisiä piirteitä, jotka on helppo yhdistää melkein mihin tahansa Suomea esiintyvään rustholliin. Toinen osa taas puolestaan käsittelee nimenomaan Sahalahden rusthollien ja rusthollariperheiden erityispiirteitä.

Rusthollilaitoksesta puhuttaessa on täysin mahdotonta sivuuttaa kolme asiaa: niistä ensimmäinen on suurtilojen muodostuminen talonpoikaiskyliin, toinen on ritari- ja ratsupalvelu ennen ruotujakokautta ja kolmas on reduktio.

1. Suurtilat

Suurtilojen muodostumisen ensimmäinen vaihe Suomessa alkoi 1500-luvun lopulla ja jatkui noin 1630-luvulle. Sen taustasyynä olivat alituisen autioitumisen ja uudelleen viljelyyn oton aiheuttamat muutokset perinteisessä kyläyhteisössä.

Jo 1500-luvun puolesta välistä eteenpäin oli talonpoikaisessa yhteiskunnassa havaittavissa selkeää kerrostumista. Kylien paikalliset mahtimiehet olivat tällöin useimmiten erätalonpoikia, jotka kuitenkin joutuivat luopumaan omista eräsijoistaan, elleivät suostuneet niitä itse asuttamaan. Toiset talonpojat taas puolestaan olivat aloittaneet köyhtymiskierteensä, joka yleensä alkoi esimerkiksi jonkin niityn tai peltokappaleen panttauksella tai

jopa myynnillä, jota jatkui niin kauan, että tila oli jo menettänyt elinkelpoisuutensa itsenäisenä tilana. Tällöin tila saattoi joko autioitua ja siirtyä kruununtilaksi tai sen omistaja saattoi myydä sen jollekin toiselle tilalliselle. Kruununtilojakin yhdistettiin toisiin talonpoikaisessa omistuksessa oleviin tiloihin. Itse asiassa kruunu jopa tiettyyn rajaan suosi tämän kaltaista yhdistämistä. Kruunun kannalta kyse oli tietenkin verotulojen saamisen varmistamisesta ja tällöin katsottiin vauraamman talon takaavan paremmin kruunun verojen ja päivätoiden suorittamisen. Jonkin verran tapahtui myös yhdistämistä avioliittojen kautta, mutta näitä on melkoisen vaikea todeta puutteellisen lähdeaineiston vuoksi.

Eniten muuttivat aatelittomien perustamat suurtilat perinteistä kylämaisemaa Hämeessä. Kymmenessä Hämeen pitäjässä aleni talojen lukumäärä vuodesta 1570 1630-luvun puoliväliin tultaessa noin neljänneksellä tai kolmanneksella, kolmessa tapauksessa jopa puolella. Sahalahdella 1500-luvun lopusta 1600-luvun alkupuolella taloluku väheni noin puolella. Ajanjaksolla 1543–1723 tarkasteltuna oli taloluku vähentynyt noin kolmanneksella eli 96:sta 64:ään. Näistä hävinneistä tiloista valtaosa oli liitetty joko tuleviin rustholleihin tai säteritiloihin. Jonkin verran taloja yhtyi myös niihin tiloihin, joita sitten ei ruotujakolaitoksessa hyväksytty rustholleiksi. Vertailutietona voidaan todeta, ettei missään

Längelmäveden seudun pitäjässä tilaluvun pieneneminen vastaavana aikana ollut näin voimakasta kuin Sahalahdella. Orivedellä väheneminen oli vain 8 prosentin ja Kangasalla noin 20 prosentin luokkaa. Eräjärvellä, Kuhmalahdella ja Längelmäellä talojen lukumäärä päinvas-toin nousi.

Tilaluku olisi melko suurella varmuudella pudonnut entisestään, ellei talonpojilta olisi tässä vaiheessa ehdottomasti kielletty lampuotien pitoa. Tilojen yhdistämiseen siis vaikutti olennaisesti, kuinka hyvin hankitut maat pystyttiin pitämään viljelyksessä. Tämän ajan ja hieman myöhemminkin perusongelma oli peltojen tarvitseman lannoituksen järjestäminen: lannoitus voitiin käytännöllisesti järjestää vain karjanlannan avulla ja karja taas ruokittiin pääosin niityiltä saatavan rehun avulla. Koska rehua ei vielä viljelty, olivat luonnonniityt avainasemassa. Karjaa nimittäin pidettiin lähinnä juuri lannantuottajina ja melko vähäinen määrä tuotettua voita oli vain ylimääräinen bonus. Toisin sanoen tilan peltomäärää ei voitu lisätä ilman huomattavaa karjaluvun kasvua, joka taas vaati huomattavaa niittyalan kasvua.

2. Ratsutilalaitos ja ritarit

Ruotsin ja samalla tietenkin Suomen armeijan rungon muodosti keskiajalla jalan taisteleva nostoväki. Ritarit ja ratsailta yleensäkin taistelevat eivät yleisesti ottaen sopineet täkäläisiin olosuhteisiin ja hevosten kalleus ja vaikea saatavuus aiheutti tietenkin omat ongelmansa. Suomalaisen rälssin asettama ratsuväki eli niin sanottu aatelislippue oli kooltaan vain noin sata ratsasta ja muodosti 1634 hallitusmuodon mukaan Ruotsin aatelislippueessa Everstiluutnantin komppanian. On selvää, että näin pieni joukko ei voi-

nut mitenkään riittää valtion alati kiihtyvien sotatoimien tarpeisiin, ja laitosta koettiin täydentää monin eri tavoin. Arbogan kokouksessa 1536 tehtiin päätös, että ratsaan varustamisen korvauksena kruunu antoi 30 markkaa rahaa, kuusi kyynärää kangasta, vapaan ylöspidon sekä ratsulle rehun. Näitä palkkaratsumiehiä oli Ruotsin armeijassa vielä 1600-luvun alussa. Lisäksi ratsumiehiä värvättiin ulkomailta ja jopa otettiin armeijaan pakko-otoin.

Tästä ei ollut enää pitkä matka sellaiseen rekrytointitapaan, jossa ratsumieheksi asettuva talonpoika sai vastineeksi verohelpotuksia. Samaan järjestelmään kuului myös pahamaineinen linnaleirilaitos, joka oli eräänä syynä nuijasodan syntyyn. Ratsutilalaitoksen pohjaksi muodostuivat juuri edellä mainitut vauraammat talonpoikaistalot. Jonkin verran myös pienemmät talot kokeilivat kepillä jäätä ja rupesivat varustamaan verohelpotusten toivossa ratsua. Ratsutilan verovapaudeksi vakiintui vähitellen 30 hopeatalaria. Suhteellisesti ottaen se vastasi melko tarkkaan 1 manttaalien suuruisen talon verorasitusta. Tästä syystä ratsutiloiksi hyväksyttiin mieluummin juuri suurempia taloja, koska pienimpien talojen kohdalla täytyi suorittaa erikoisjärjestelyjä täyden verovapauden saamiseksi.

Lisähoukutuksena ratsuväen rekrytoinnissa tarjottiin uudenlaista porkkanaa: Kaarle IX tarjosi jokaiselle talonpojalle, joka kohtuullista palkkaa vastaan palveli ratsumiehenä kuningasta ja itse kustansi sekä ratsun että aseet, ikuisiksi rälssiksi tämän omistaman tilan. Jos tiloja oli useita, voitiin vaatia useamman ratsukon varustamista. Ratsumieheksi hyväksytyillä ja näiden jälkeläisillä oli oikeus käyttää näille ns. knaappisuvuille yhteiseksi määrättyä vaakunakilpeä. Jos mies kuoli tai haavoittui taistelukyvyttömäksi, eikä kuukaan hänen pojistaan vielä ollut täysikasvuinen, sai perhe nauttia verovapautta sii-

hen asti, kunnes poika ehtisi sotakuntoiseksi. Jos nämä eivät kuitenkaan halunneet ylläpitää rälssiä, saattoivat he luopua siitä ja ruveta maksamaan veroa kuin kuka tahansa talonpoika. Tämä järjestelmä kuitenkin lähinnä esiintyi Vehkalahden tienoilla, jossa näitä knaappiaatelissukuja oli useitakin, esimerkiksi Pihlhjerta- ja Husgafvel-suvut. Ritarihuoneeseen hyväksyttiin vain hyvin vähäinen määrä sukuja tätä kautta.

Ratsutiloina ehti Suomessa palvella lähes 9000 taloa yli sadan vuoden aikana. Yhtä aikaa näistä 1630-luvulta alkaen oli noin 3000–4000 taloa. Jotkut taloista varustivat ratsua vain vuoden, toisissa taas varustaminen oli vuodesta toiseen jatkuva osa arkipäivää. Sahalahdella ensimmäinen ratsutila löytyy SAY:n mukaan 1592 Korpienien Yrjölästä, josta kuitenkin ei tullut rustholliä. Pisimmän palvelun ovat siten suorittaneet Pakkalan Hampala ja Savola, josta ratsun alettiin varustaa jo vuodesta 1595 lähtien ja jotka siis jatkoivat rustholleina.

Ratsutilalaitoksen alkuvaiheessa talon puolesta ratsastivat yleensä isännät itse, mutta 1600-luvun puolella tilanne alkoi muuttua huomattavasti. Vähitellen ratsumiehinä palvelivat isännän veljet, pojat ja vävyt. Joillain paikkakunnilla vävyn velvollisuudeksi ja tyttären pantiksi tuli hänen ratsastaa talon puolesta. Vähitellen kuitenkin alkoivat palkatut ratsumiehet asettua sukulaisten sijaan. Esimerkiksi Sahalahden SAY:ta tarkasteltaessa voidaan vuosilta 1634–1636 havaita seuraavaa: Raution Jussilan isäntä Simo Erkinpoika ratsasti itse v. 1634 ja hänen poikansa Mikko seuraavana vuonna. Raution Eerolasta oli palveluksessa poika. Palkollisia oli mm. Isolahdella, Tursolan Hettulassa, Paatialan Jaakkolassa. Ratsumiehistä oli kuitenkin suurin osa isännän poikia, joista huomattava osa oli sittemmin itse talon isäntiä. Erityisen huomionarvoinen tapaus on Tursolan Kukkolan Samuel

Klemetinpoika, joka 1634–1635 palveli Saksassa, 1636 palasi kotimaahan, 1649 oli korpraali ja talo oli korpraalin vapaatila. Samuel Klemetinpoika oli lopulta sotilasarvoltaan kornetti ja kotitalonsa isäntä vuosina 1653–1668. Huomattavan moni ratsumies oli palannut 1636 kotimaahan, mutta monen myöhempi kohtalo on jäänyt epäselväksi.

Mikä sitten houkutti talollisia ottamaan osaa tähän toimintaan? Pahimmassa tapauksessa talo raunioitui maksukyvyttömäksi ja tarjolla oli hyvä mahdollisuus kuolla tai vammautua. Kuitenkin ensinnä tulee muistaa, että elämä 1500- ja 1600-luvuilla oli parhaimmillaankin melkoisen riskialtista. Sodat tekivät tuhojaan, taudit jylläsivät ja kato oli tuttu ilmiö. Ilmiselvin syy oli tietenkin ratsupalvelun tuottama verohuojennus. Mutta muitakin, lähes yhtä painavia syitä oli. Ratsupalveluksen suorittaminen takasi, ainakin pääosassa tapauksista sen, että tilaa ei läänitetty aateliselle, ja samalla se tarjosi aluksi pelkästään isännälle, mutta myöhemmin myös talon koko isäntäväelle keinon välttää pelätyt väenotot. Väenotoissa sotilaaksi kirjaaminen merkitsi melko vakavaa asiaa: periaatteessa palveluksessa, jollei sattunut kuolemaan tai haavoittumaan vakavasti, joutui olemaan lähes loppuelämänsä. Nimittäin minkäänlaista virallista yläikärajaa ei palvelulle ollut, joten nihdiksi joutumista kannatti välttää.

Samaan aikaan ratsutilojen kanssa perustettiin myös rakuunatiloja, jotka useimmiten olivat autiotiloja, joita sitten annettiin rakuunan varustaville palkkioksi. Rakuunatermistä lisää hieman myöhemmin.

3. Suuri reduktio

1600-luvun jälkimmäisellä puoliskolla oli valtion talous aivan toivottomassa tilassa. Jatkuva sodankäynti, joka aluksi laajentu-

misvaiheessa tuotti tulojakin, oli kuitenkin lopulta hyvin kallista toimintaa, ihan taloudellisestikin arvioiden, puhumattaakaan inhimillisistä kärsimyksistä. Lisäksi aatelille, joka muodosti valtakunnan sotilasjärjestelmän päällystön, täytyi maksaa palkkioita. Tätä varten heille luovutettiin erilaisin ehdoin tiloja, joiden verotulot muuten olisi käytetty muihin tarkoituksiin. Tämä lahjoitustoiminta paisui aivan järjettömiin mittasuhteisiin erityisesti kuningatar Kristiinan hallituskautena. Hän ei ainoastaan lahjoittanut tiloja suosikeilleen, vaan myös aateloi aivan ennen kuulumattomassa mittakaavassa uusia aatelisia. Näille sitten myönnettiin rälssivapauksia siinä määrin, että asiaan tuli puuttua.

Kyse rälssin peruutuksista jakautui kahteen osaan: neljännesreduktioon ja suureen reduktioon. Aihe on kuitenkin sen verran laaja, ettei sitä kelvollisesti pysty tässä käymään läpi, joten tässä käydään läpi ne kohdat, jotka tulivat vaikuttamaan tulevaan rustholilaitokseen.

Ensinnäkin peruutetuista entisistä säteritiloista tehtiin säteriratsutiloja eli ne joutuivat varustamaan ratsastajan. Lisäksi niistä tuli entisen rälssinluonnon sijasta joko perintö- tai jopa kruunutiloja. Seuraavaksi monista entisistä rälssitiloista, jotka peruutettiin, muodostettiin joko rustholleja tai kruunun virkataloja. Esimerkiksi Sahalahdella Keljossa ja Kärkkäässä taloista muodostettiin juuri rustholleja, joiden omistusoikeus siirtyi tiloja rälssinä pitäneelle Anders Erik Ramsaylle. Tässä yhteydessä ei juurikaan kiinnitetty huomiota siihen oliko kyseisen tilan isäntä säilyttänyt sukuoikeutensa vai ei. Kruunua lähinnä kiinnosti palautuvat verotulot.

Kangasalla vastaava esimerkki oli Joutsiniemen rustholli. Se oli aluksi Vääksyn kartanoon kuulunut osa, mutta se peruutettiin reduktiossa, ilmeisesti erehdyksessä, sillä se oli helposti todis-

tettavissa olevaa vanhaa rälssiä, jonka ei siis pitänyt olla reduktion piirissä. Sen asukasoikeus annettiin nimismies Johan Bågalle. Siihen kuului myös Jokioisten Seppälä, jonka asuja viljeli tilaa Joutsiniemen lampuotina ja oli ruotujakolaitoksen perustamisesta lähtien samassa asemassa kuin rusthollien perinnöksi ostamien augmenttien haltijat myöhemmin. Vastaavia esimerkkejä löytyy ympäri Suomea.

4. Kaarle XI:n suurjärjestely

Samaan aikaan reduktion kanssa sai alkunsa Kaarle XI:n suurjärjestely myös toisella alalla. Hänen tavoitteensa oli järjestää valtakunnan sotilas- ja virkamiesjärjestely uudella tavalla. Syyt tähän olivat ilmeisiä. Sekä ratsu- että jalkaväkirykmenttien varustelu pohjautui järjestelmään, joka oli parhaimmillaankin kaoottinen ja hankalasti hoidettava. 1681 hän esitti kirjeessään erälle maaherralle, että valtakunnan kaikkien säätyjen nauttiessa yhtäläisesti sotajoukkojen suojelusta, tuli myös kaikkien säätyjen osallistua sotilasrasituksen kustannuksiin. Selkokielellä sanottuna kyse oli aatelin saamisesta mukaan kustannuksiin. Vuoden 1682 valtiopäiville siten tulikin esitys rykmenttien täydentämisestä ja niiden säilyttämisestä määrävahvuisina. Se, miten tämä tuli tehdä, jäi säätyjen harkintaan, mutta kuningas vihjasi voimakkaasti, kuinka eräät maakunnat ansaitsivat tunnustuksen siitä, että nämä olivat suostuneet vakinaiseen sotamiehen pitoon. Salaiseen valio-kuntaan otettiin papiston ja porvarien lisäksi myös talonpojat. Aateliston tässä tilanteessa ei auttanut kuin taipua, ja perusta ruotujakolaitokselle oli syntynyt. Ensimmäisenä Suomessa järjestelmän hyväksyivät Viipurin läänin talonpojat, mutta vasta 1694 mukaan tulivat talon-

pojat Uudellamaalla, Hämeessä ja Satakunnassa ja todennäköisesti Varsinais-Suomessa. Pohjanmaa sai ruutusopimuksensa vasta vuonna 1733. Ruodutusjärjestelmän ydin oli talojen järjestäminen ruoduiksi, joihin kuului kaikki ne talot, jotka eivät olleet pappiloita, sätereitä, virkataloja eivätkä ratsutiloja. Ruotuun kuului Turun ja Porin läänissä kaksi tai kolme kameraalista tilaa, Hämeen läänissä kaksi parempaa tai kolmesta neljään huonompaa tilaa, Viipurin ja Savonlinnan läänissä noin neljä tilaa. Ruotu ylläpiti yhtä jalkamiestä tai saaristossa laivamiestä sekä Pietarsaaren ja Kruununkylän pitäjissä yhtä kruunun laivaveistämön kirvesmiestä. Ruodun velvollisuuksiin kuului antaa sotamiehelle ruotutorppa, jossa oli pieni viljelyala sekä eväät harjoitukseen lähdetessä ja lisäksi maksaa pesti-
 raha ja pientä pääpalkkaa. Täydentäminen sujui yleensä rauhan aikana vapaaehtoisuuteen pohjautuvasti, mutta sodan aikana täydentämisessä jouduttiin käyttämään taas pakko-ottoja, koska tällöin oli vaikea saada ihmisiä värväytymään sotamiehiksi.

5. Rusthollilaitos

Suurimmista talonpoikaistiloista sekä joistakin peruutetuista tiloista muodostettiin pysyviä ratsutiloja eli rustholleja. Tähän valikoitiin tilat, jotka olivat katselmuksessa tai muuten todettu, että ne olivat kykeneviä kantamaan tämän rasituksen. Ne eivät kuuluneet ruotuihin, vaan yksinään varustivat ratsumiehen. Talon velvollisuuksiin kuului varustaa hevonen, aseet ja muut varusteet sekä antaa ratsumiehelle myös torpan paikka. Koska sotilasrasitus olisi tullut näin rustholleille huomattavasti raskaammaksi, maksettiin niille vanhaan totuttuun tapaan verohelpotuksia, joka olivat suuruu-

deltaan 50–80 kuparitalaria. Jos talon verot eivät olleet näin suuria, sai se muita tiloja aputilaksi eli augmentiksi, joiden velvollisuutena oli suorittaa koko luonnossa maksettava osavuotuista veroa ja ylimääräinen vero rusthollille. Näillä ehdoilla tuli rusthollarin osa huomattavasti helpommaksi kuin ruotuun kuuluvan talollisen, koska näille sotamiehen aiheuttama rasitus tuli uutena kaikkien entisten rasitusten lisäksi.

Kaarle XI suosi rustholleja niiden sotilaallisen tärkeyden vuoksi. Sen vuoksi ne saivat muutamia ylimääräisiä etuoikeuksia, joiden nojalla ne olivat jopa lakiteknisesti eri asemassa kuin muut talonpoikaistalot. Kruununluontoisilla ratsutiloilla rusthollaria ei saanut häätää niin kauan kuin hän hoiti varustamisvelvollisuutensa kunnolla, tämän lapset olivat oikeutettuja seuraamaan vanhempiaan isännyydessä ja vain asujalla oli oikeus ostaa tila perinnöksi. Augmenttiin nähden oli rusthollarilla muitakin oikeuksia kuin kantaa siltä verot. Hän valvoi, että sitä viljeltiin kunnolla, hän sai yhdessä maaherran kanssa asettaa autioituneelle tilalle uuden viljelijän ja jos perinnönluonteinen tila myytiin suvun ulkopuolelle, oli hänellä vuosina 1723–1789 oikeus lunastaa se itselleen kauppahinnasta. Näin monesta talollisesta tuli 1700-luvun kuluessa lampuoteja. Toisaalta taas perinnönluonteisen rusthollin omistaja ei saanut myydä tilaansa ilman asianomaisen ratsurykmentin everstin suostumusta.

6. Muutokset rusthollilaitoksessa

Suuren Pohjan sodan alkaessa oli Ruotsi-Suomen sotajoukon koostumus seuraava: ratsumiehiä ja rakuunoita oli 95 komppaniaa eli 11 459 miestä, jalkaväkeä 178 komppaniaa eli 25 211 sotamiestä ja sen lisäksi värväytyjä ja muita joukkoja ratsu-

väen ja rakuunoiden osalta 8 444 miestä ja jalkaväkeä noin 22 000 miestä, jonka lisäksi laivastossa noin 11 500 henkeä. Yhteensä siis noin 80 000 miestä.

Vaikka ruotujakolaitos olikin sinänsä tarkoitettu ikuseksi ja muuttumattomaksi, oli suuri Pohjan sota kuitenkin sen kaltainen koetinkivi, että muutoksia tarvittiin. Ensinnäkin sotajoukot tarvitsivat täydennystä. Näitä muodostettiin kaksikas- ja kolmikasjoukkojen avulla. Tämä tarkoittaa sitä, että jokaista kolmea ruotua kohden tuli asettaa uusi sotamies, joka siis oli kolmikasmies ja kaksikkaiden tapauksessa tuli asettaa uusi mies jokaista kahta ruotua kohti. Samoin tuli rusthollien muodostaa uusia reservirakuunaosastoja. Suuren Pohjan sodan melskeissä huomattava osa näistä vakinaisista osastoista tuhoutui lähes täydellisesti ja ne monesti perustettiin uudelleen juuri kahdennuspataljoonien pohjalta. Esimerkiksi Hämeen ja Uudenmaan ratsuväkirykmentti menetti Pultavan taistelussa suurimman osan vahvuudestaan. Jäljelle jäi noin 200 miestä ja heistäkin suurin osa haavoittuneita.

Suuri Pohjan sota aiheutti myöskin sen, että vuonna 1721 Suomen kaikki kolme ratsuväkirykmenttiä muutettiin rakuunarykmenteiksi. Rakuunat olivat ratsain liikkuvia, mutta pääosin, ainakin periaatteessa, jalan taistelevia osastoja, jotka olivat kevyemmin varustettuja. Tämä lähinnä tarkoitti panssaroinnin vähentämistä. Aseistukseen tuli uutena karbiini, joka oli oikeastaan ratsuväelle tarkoitettu kivääri, joka teholtaan ei ollut musketin veroinen, mutta oli toisaalta paljon kevyempi. Turun ja Porin läänin ratsuväkirykmentti sai nimekseen Henkirakuunarykmentti. Karjalan ratsuväkirykmentti, joka oli Uudenkaupungin rauhassa menettänyt osan varustusalueestaan (270 tilaa, jäljelle jäi 730), muutettiin Karjalan rakuunaeskadroonaksi. Turun rauhan 1743 jälkeen se jälleen menetti tilojaan alue-

luovutusten takia. Tällä kertaa tiloista meni suurin osa.

Seuraava suuri muutos tuli merkitsemään paljon enemmän. Kustaa III:n sodan seurauksena vuonna 1791 Henkirakuunarykmentti jalkautettiin täysin ja siitä siirrettiin neljä eskadroonaa Turun ja neljä eskadroonaa Porin jalkaväkirykmenttiin. Hämeen-Uudenmaan rakuunarykmentti jalkautettiin osin: neljä kompaniaa eli sen hämäläinen osa liitettiin Hämeenlinnan jalkaväkirykmenttiin samoin sen 3. eli jääkäripataljoona. Uusmaalaisesta osasta jääkärien komppanioista kaksi siirrettiin jo 1792 uudelleen ratsastaviksi.

Suomen sodassa oli ratsastavia joukko-osastoja siten vain kaksi: Karjalan kevyet rakuunat ja Uudenmaan kevyet rakuunat. Vahvuudeltaan nämä olivat yhteensä noin 800 miehen vahvuiset. Kauas oli tultu jo Suomen ratsuväen kulta-ajasta.

Porvoon rauhan jälkeen koko ruotuarmeija lakkautettiin vuonna 1810. Tällä oli kaksi tarkoitusta: ensinnäkin haluttiin demobilisoida ne joukot, jotka voisivat aiheuttaa uudelle hallinnolle ikävyymiä ja toisaalta valtakunnan puolustuksesta vastasi nyt venäläiset joukko-osastot. Rustholleille tämä oli kuitenkin mullistava muutos. Koska haluttiin pitää vanhan järjestelmän osat edelleen voimassa, saivat rusthollit maksettavakseen niin kutsutun vakanssimaksun, joka suurin piirtein vastasi heidän entisiä kulujaan, ja samalla he pitivät entiset verovapaudet. Tosiasiallisesti vakanssimaksu kuitenkin määrättiin "kansan köyhyyden" vuoksi paljon pienemmäksi kuin kulut olivat olleet. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että rustholleilta meni se viimeinenkin riski, joka varustamiseen oli liittynyt. Ne saivat nyt nauttia niistä hedelmistä, jotka edellisten aikakausien riskinotto oli tarjonnut.

7. Rusthollilaitoksen loppuminen

Suomeen oli vuonna 1878 säädetty pitkällisen keskustelun jälkeen yleinen asevelvollisuuslaki, joka ei tietenkään tarkoittanut sitä samaa, joka nykyisin on voimassa. Todellisuudessa se koski vain hyvin pientä osaa suomalaisista miehistä, mutta sillä oli myös omat seurauksensa. Niissä olosuhteissa nähtiin rusthollilaitos täysin tarpeettomaksi, mikä pitikin täysin paikkansa. Keskustelua herätti se, kuinka sen voisi purkaa. Talonpoikaissäädyssäkin asian laita ymmärrettiin täysin, vaikka tästä edusta ei oltaiskaan haluttu luopua. Yleisesti tunnustettiin, että rustholliit olivat jo ennen vuotta 1809 nauttineet etuja ruotutilojen rinnalla. Ilmeistä oli myös se, että vakanssimaksun alhaisuus oli lisännyt näitä etuja. Jos vakanssimaksut olisi nyt vain lopetettu ilman että rusthollien ja augmenttien maksettavaksi olisi laitettu maaveroa, olisivat nämä edut kasvaneet, samalla kuin niiden olemassaolon perusteet olisivat kadonneet. Jos taas rusthollien ja ruotutilojen ero olisi poistettu lisäämällä rustholleille pelkästään veroa, olisi se alentanut rusthollien arvoa, koska niistä vuosittain maksettava vero olisi kasvanut keskimäärin 175 markalla tilaa kohti.

Monen mutkan ja yrityksen jälkeen vuonna 1886 saatiin uusi laki, jonka mukaan uusi järjestely tuli voimaan 15 vuoden kuluessa siten, että ensimmäisenä vuonna peruutettiin 51 veroruplaa kultaakin rusthollilta. Tällöinkin verotus oli rusthollien kohdalla lievempi. Rusthollille maksettuja augmentin veroja voitiin peruuttaa 79 veroruplaa. Jos rustholli oli saanut augmenteilta enemmän kuin 79 veroruplaa, lunasti kruunu jäljellä olevan osan maksamalla hänelle kertakaikkisena korvauksena kunkin veroruplan kapitalisoidun määränä 100 markkaa. Jos taas augmentin verot eivät kohonneet 79 ruplaan, voitiin rusthollille itselleen lisätä

veroa niin paljon, että rusthollin ja augmentin veromäärä kasvoi tuohon 130 veroruplan määrään. Kuuluksa Kangasalan karhu Agathon Meurman totesi asiasta: "Tahtoisin vain, että suoraan sanottaisiin, että tämä tapahtuu yhteiskunnallisen tarpeen eikä oikeuden nojalla." Vuoden 1811 tuloarviossa rusthollilaitoksen kustannukset olivat noin puoli miljoonaa hopearuplaa koko maaveron yhdessä vakanssimaksujen kanssa ollessa noin 2,4 miljoonaa hopearuplaa. Toisin sanoen rusthollilaitos maksoi noin viidenneksen mahdollisista verotuloista.

Vaikka rusthollilaitos näin olikin päätetty lakkauttaa, näkyivät sen jäljet vielä esimerkiksi vuoden 1905 maakirjassa ja kansan suussa puhuttiin vielä pitkään 1900-luvullakin rustitilallisista tai rusthol-lareista. Ei kai se mikään ihme ollut, sillä olihan koko laitos ollut eri muodoissaan voimassa noin kolmesataa vuotta.

8. Sahalahden rustholliit

Silloisen Sahalahden alueelle muodostui kaikkiaan 12 ratsutilaa, joista kaksi oli säteriratsutiloja eli Saarioinen ja Haapaniemi. Loput kymmenen olivat tavallisia rustholleja, joista tosin kaksi oli saanut alkunsa reduktion seurauksena eli Keljon Mattila-Keskinen sekä Kärkkään yksinäistila. Nämä olivat myös rustholleista ne ainoat, jotka olivat alun perinkin säätyläisten omistuksessa. Loput kahdeksan olivat juuri näitä edellä mainittuja isompia talonpoikaistaloja, jotka olivat kasvaneet liittämällä maihinsa naapuritaloja. Ja talot olivat seuraavat: Moltsian Arra, Raution Eerola-Jussila, Korpien Laurila, Pakkalan Savola, Pakkalan Hampala, Tursolan Kukkola-Iivari, Tursolan Hettula ja Tursolan Pietilä-Oinas. Melko uniformaalisti voi tiloista todeta, että ne olivat suuruudeltaan 1 ja 1/3 manttaalin

kokoisia ja kuuden tai kuuden ja puolen äyrin arvoisia veroltaan. Eli voidaan todeta, että ne olivat hieman keskivertoa suurempia, mutta ei mitenkään poikkeuksellisen paljon. Myöskin ne olivat toimineet hyvin pitkään ratsutiloina, vanhimmat jo vuodesta 1595, mutta useimmat aivan 1600-luvun alkupuolelta. Lisäksi näyttäisi siltä, että niissä oli pysynyt lähes kaikissa sama omistajasuku koko ajan. Tästä on varmuudella olemassa ainakin yksi poikkeus, jota voidaan tarkastella hieman lähemmin. Korpiniemessä oli Sahalahden vanhin ratsutila, Yrjölä, liitetty yhteen saman suuruisen tilan, Laurilan, kanssa ja näin ruotujakolaitokseen oli saatu 1 ja 1/3 manttaalina suuruinen tila, josta siis muodostettiin rustholli. Tilan omistaja Lauri Tapaninpoika kuoli kuitenkin suurina nälkävuosina ja tila siirtyi muiden haltuun. Joidenkin kauppojen jälkeen tila jaettiin seuraavasti: rusthollina pysyi sen puolikas eli Laurila, jonka augmentiksi määrättiin juuri sen toinen puolisko. Merkittävää on se, että tilan omistanut lapsen pariskunta myi juuri rustholliosan ja toinen puolisko meni perintönä luultavasti veljenpojalle. Rustholliosan ostanut mies oli puolestaan myynyt osuutensa Eerolan rusthollista sisarensa miehelle, joten omistuksetkin vaihtelivat.

Augmentteja Sahalahden rustholleilla oli yhdestä kolmeen. On mahdotonta sanoa tämän perusteella mitään tilojen keskinäisistä varallisuussuhteista, koska niiden vero-osuudet olivat erilaisia ja taas toisaalta augmenteilta saatavat verot vaihtelivat huomattavasti. Jotkut augmenteista olivat niin pieniä, että kunnollinen torppa päihitti ne vertailussa. Augmentit sijaitsivat pääsääntöisesti Sahalahdella, Längelmäellä ja entisen Hauhon pitäjissä. Augmentin talonpoikien kannalta tämä valitettavasti tarkoitti sitä, että ne joutuivat kuljettamaan vero-osuutensa kovin pitkän matkan päähän. Rustholleille tämä taas tarkoitti sitä, ettei heillä ollut aina selkeää käsitystä, kuinka asiat

käsitystä, kuinka asiat olivat augmenttitilalla.

Sahalahden kahden rusthollin tilanne oli erikoinen: ne oli ennen ruotujakolaitosta lahjoitettu läänityksinä ja reduktion yhteydessä niistä muodostettiin kaksi tavallista rustholliä. Nämä tilat olivat siis Keljon ja Kärkkään rusthollit. Kummankin kohtalona oli tulla sitten Saarioisista naitettujen tyttärien myötäjäisiksi, ja itse asiassa kummatkin sitten päätyivät von Qvantenin suvulle. Rahapulassaan oli omistajan kuitenkin myytävä erilaisia omistamia tilojaan ja näiden kahden rusthollin tilanne oli juuri sellainen. Ne molemmat myytiin vuonna 1766 osina, Keljo kolmessa osassa ja Kärkäs kolmessa. Aluksi Keljo oli jaettu niin, että yksi osuus käsitti puolet koko tilasta ja kaksi muuta neljänneksen kumpikin. Kuitenkin puolikkaan ostajan jouduttua rahapulaan laadittiin uusi sopimus, jolla tämä osti vain neljänneksen ja viimeinen neljännes tuli jaettua kaikille kolmelle omistajalle yhteisesti, joten kaikki osat olivat siis kolmasosan alkuperäisestä tilasta. Kärkäs oli jaettu taas siten, että lopulta toinen osa oli kaksi kolmasosaa ja toinen yhden kolmasosan koko tilasta. Tilan ostajina oli joko entisiä lampuoteja, torppareita tai rusthollarin poika. Kaksi ostajista oli isäntämiehiä, toinen rusthollista ja toinen kestikievarinpitäjä ja talollinen. Kaiken kaikkiaan on kuitenkin hyvin erikoista tiloista saatu hinta, sillä koko tilan kohdalla se vastasi non 25 000 kuparitalarin hintaa, joka oli esimerkiksi perukirjoissa ilmoitettuihin talojen arvoihin verrattuna aivan tavattoman korkea hinta. Vaikka ottaisi huomioon Pommerin sodan aiheuttaman inflaation oli tilojen arvo noussut noin kymmenenkertaiseksi noin 30 vuodessa. Muihin tiloihin verrattuna oli siis tilojen arvo joko perukirjoissa merkitty huomattavasti alakanttiin tai Keljosta ja Kärkkäästä saatiin aivan poikkeuksellisen hyvä hinta. Koska tältä ajalta ei Sahalah-

della muita rusthollikauppoja ole, on hyvin vaikea todeta kuinka päin asia todellisuudessa oli.

1700-luku oli muutenkin talojen halkomisen aikaa. Sahalahden rustholleista halottiin noin puolet ainakin kerran kahtia isonvihan aikana tai heti sen jälkeen. Toinen halkomisaalto oli taas 1700-luvun lopulla, jolloin kaikki rustholliit Sahalahdella oli ainakin kerran halottuja, jotkut jopa pariinkin kertaan. Talojen vaihteita seuratessa voi helposti huomata, että nämä kahteen kertaan lohkotut tilat olivat varallisuustasoltaan jo sitä luokkaa, että niiden elinkelpoisuus oli vakavasti uhattuna. Niissä oli esimerkiksi kylvöaloiltaan mitattuna sen verran pienet peltoalat, ettei ne pystyneet elättämään kuin viljelijäperheen, joka taas tarkoitti sitä, että niissä asuvien nuorempien lapsien oli etsittävä elantonsa muualta.

Toinen merkittävä asia talojen lohkomisessa Sahalahden rustholleihin nähden oli se, että torppia niissä esiintyy poikkeuksellisen vähän. Raine Raitio arvelee tämän johtuvan siitä, että rustholliit olivat pääsääntöisesti pitäjän länsipuolella, keskellä vanhoja rintamaita, eikä näistä mielellään lohkottu torpan paikkoja. Sahalahden ensimmäiset torpat perustettiin kartanoiden yhteyteen, ja todennäköisesti ensimmäinen talonpoikaistorppa oli Moltisian Arran Maranen, joka on suunnilleen vuodelta 1738. Oliko talonpoikaistorppa sitten vielä niin suuri uutuus Sahalahdella, ettei sen asemaa täysin ymmärretty? Maranen nimittäin on sekä Asutuksen yleisluettelossa että Sahalahden ensimmäisissä rippikirjoissa merkitty lampuotitilaksi, mitä se ei tietenkään voinut olla. Maranen näytti muutenkin toimineen Arralla eräänlaisena sosiaali-huoltona, koska alkuperäisen isännän, joka siis oli rusthollarien veli, kuoltua, jae-tussa torpassa asustivat Vähä-Arran isännän serkut. Näiden isä oli nuorempi veli, joka oli lähtenyt rakuunaksi, mutta kuol-

lut nuorena ja häneltä jäi kaksi alaikäistä poikaa. Nämä sitten asuivat aikansa torpassa ja heistä toinen päätyi Saarioisten torppariksi ja toinen eli ruotuvaivaisena Arrassa. Sama ilmiö on havaittavissa myös 1800-luvun loppupuolella. Arrasta Taustialan Toukolaan isännäksi siirtyneen Aron Arran kuoltua tuli hänen poikansa serkulleen Arraan torppariksi, kunnes sitten siirtyi Pälkäneelle Sappeeseen tilanvuokraajaksi.

Alenevan säätykehityksen vaara oli rustholleissakin erittäin todellinen. Selvää tietenkin oli se, että vanhemmat halusivat jälkeläisilleen parhaat mahdolliset edellytykset elämäänsä, joten esimerkiksi avioliittojen valinta täytyi tehdä huolella. Talojen jakaminen oli tietenkin osa sitä, mutta koska suurimmalle osalle ei riittänyt taloja jaettavaksi, oli heidän vaihtoehtonsa, etenkin naisten kohdalla, vain avioliitto. Miehillä tietenkin tarjolla oli muitakin erilaisia vaihtoehtoja. Sahalahden rusthollariperheissä voi kuitenkin havaita, että heille maatalous oli merkittävin elämänura. Tätä todistaa se, että talojen poikia koulutettiin äärimmäisen vähän. Vain Raution Eerola-Jussilan poika luki itsensä papiksi, ja yhden käden sormilla voi lukea ne tapaukset, joista tuli sitten käsityöläisiä. Jonkin verran poikia lähti rakuunoiksi ja sotilaiksi ja useimmiten heidän kohdallaan aleneva säätykierto oli tosiasia.

Avioliiton ollessa siis suurimman osan vaihtoehto oli tarkoitus saavuttaa mahdollisimman hyvä asema. Tällöin parhaat asetelmat tarjosi talon isännöisyys tai emännöisyys. Sahalahtelaisia avioliittoja tarkasteltaessa voikin havaita, että rusthollariperheiden lapsista huomattava osa olikin talojen tulevia emäntiä ja isäntiä. Kirjallisuudessa usein esitetty näkemys siitä, että rusthollien omistajat olivat jonkinlainen suljettu osastonsa talonpoikaissäädyn sisällä, on jokseenkin harhaanjohtava. Ei kai liene mitenkään yllättävää,

että lapsille pyrittiin hakemaan vauraimmat puoliset ja rustholleista nyt yleensä löytyi vauraampaa talonpoikaisväestöä. Lisäksi jonkin verran variaatioita aiheutti se tosiasia, että suorat sukulaisasioliitot vaativat kuninkaan luvan, esimerkiksi serkkujen kesken, eikä niitä yleensä katsottu hyvällä. Tosiasiallisesti kuitenkin sahalahtelaisia sukuja tutkiessa tulee siellä esiin sukulaisasioliittoja, lähinnä pikkuserkku- ja kolmannen serkun tasolla.

Vaikka suuri osa rusthollien asioliitoista tapahtuikin Sahalahden sisällä, löysi kuitenkin moni poika ja tyttö tiensä muihin pitäjiin. Erityisen paljon asioliittoja solmittiin lähipitäjiin, kuten Pälkäneelle, Luopioisiin, Kangasalle ja ek-syivät jotkut vähän kauemminkin, kuten Lempäälään ja Urjalaan. Tämän alueen sukututkimuksessa ei siis ole mikään ihme, jos vastaan tulee sahalahtelainen rusthollarisuku.

Oma lukunsa on tietenkin ne asioliitot, jossa sisarukset naivat sisarusia. Tästä esimerkkinä on vaikka Tursolan Iivarin ja Kuhmalahden Isonpennon Knaapin asioliitot. Knaapissa oli kaksi poikaa ja Iivari-kaksi tyttäret, joten Knaapin pojasta tuli Iivarin isäntä ja Iivarin tyttärestä Knaapin emäntä. Näin omaisuuskin tuli jaettua jokseenkin tasan sisarusten kesken. Erikoisin sarja on kuitenkin Iso-Arran ja Luopioisten Kajantilan Viukarin välillä. Siellä kolme sisarusta nai kolme sisarusta ja kaikki pääsivät emänniksi tai isänniksi.

Suurin osa sellaisista tapauksista, joissa asioliiton molemmat osapuolet olivat rustholista kotoisin, mutta eivät isäntä-väkeä, johti lähes automaattisesti siihen, että heidän jälkeläisensäkin eivät kuuluneet talollisväkeen. Perintöosuudet olivat yleensä sen verran pieniä, ettei niillä taloa voinut ostaa, joten elanto oli hankittava muilla keinoilla.

Sahalahden rustholleista puhuttaessa on esiin noussut eräs ilmiö, jolle ei ole löytynyt minkäänlaista selitystä. Vaikka 1800-luku Suomen sodan jälkeen olikin tavallaan rusthollien "kulta-aikaa" rasi-tusten suhteen, tapahtui juuri silloin kaikkein eniten talonomistuksessa muutoksia. Sen seurauksena siirtyi rusthollien osia suvun ulkopuolelle melkoinen määrä. Itse asiassa suurin osa rusthollien omistajasuvuista vaihtui juuri 1800-luvulla. Pakkalan Savola siirtyi kokonaan suvun ulkopuolisiin käsiin, samoin Tursolan Kukkola-Iivari, Moltsian Iso-Arra, Raution Eerola-Jussila ja niin edelleen. Varmuudella on saman suvun hallussa vielä Vä-hä-Arra, Hampaala ja Oinas.

Hyvä esimerkki juuri talojen lohko-misesta on Pakkalan Hampaala. Se oli pahimmillaan halottu jo neljään osaan, kunnes erään neljänneksen omistaja lunasti toisen neljänneksen kaukaisemmilta sukulaisiltaan. Asiaa edesauttoi jatkossa vielä se, että silloisen puolikkaan Hampaalan poika nai naapuritalon perijättären. Tämän omistama neljännes oli jo siirtynyt alkuperäisen Hampaalan suvun käsistä. Näin kuitenkin oli tila taas koottu kolme neljäsosaltaan suvun käsiin. Myöhemmässä vaiheessa se taas sitten loh-kottiin useampaan osaan, jotka kuitenkin kaikki säilyivät suvun hallussa.

Talojen hankinnassa sahalahtelaisista kunnostautui erityisesti Iivarin kaksi isäntää, isä ja poika: Jooseppi Simonpoika ja Simo Joosepinpoika. Jooseppi oli tullut Iivariin vävyksi Kuhmalahden Isonpennon Knaapista ja oli muistitietojen mukaan legendaarinen voimiltaan. Pitäjässä ei kukaan pärjännyt hänelle ojan kaivamisessa eikä myöskään käsivoimiltaan. Tarmokas hän oli myös muillakin elämäntaloilla. Aluksi hänen taloonsa liitettiin sen alkuperäinen kantatalo eli Tursolan Kukkola, jolloin vuodesta 1833 hänellä oli hallussaan koko Kukkola-Iivari. Tilanhankinta jatkui Isoniemen rusthollien

puolikkaalla, ja poika jatkoi tilanhankintaa. Hänellä oli omistuksessaan lisäksi ainakin jonkin aikaa osa Savolasta, pääosa Hettulaa, puolikas Markkulaa jne. Kummallista kyllä, hän myi livarin eli kotitalonsa ulkopuoliselle ja taloon jäi vanha Jooseppi-isä syytingille. Tarina kertoo, että talon uusi omistaja antoi vanhan isännän vielä määrät kotitalossaan muun muassa kylvöistä. Saattoi olla uudelta omistajalta viisas teko kuunnella vanhaa isäntää. Simo livarin maanhankinta huipentui sitten hänen ostaessaan Haapaniemen kartanon vuoden 1850 vaiheilla. Simo livarin taloudenpito oli aivan kartanonomistajan tyylistä. Simo Joosepinpojan ensimmäisen vaimon kuoltua oli heillä perunkirjoituksen mukaan omaisuutta noin 7 500 ruplaa, josta hevosia oli viitisentoista, lehmiiä noin kolmekymmentä ja muuta omaisuutta huomattavasti. Velkoja ei heillä juurikaan ollut. Simo livarin yhteiskunnallinen asema oli jo sellainen, että hän otti toiseksi puolisoonsa kirkkoherran tyttären. Tätä tapausta on usein käytetty esimerkkinä, kuinka rusthollivarakkuus hukkuteli jopa säätyläisiä. Tosiasiallisesti kuitenkin Karolina Wilhelmina Bergrothin isä oli jo kuollut ja hänelle oli jäänyt 10 lasta. Kirkkoherran leski ei todellakaan pistänyt pahakseen, että hänen tyttärensä pääsi naimisiin pitäjän varakkaimpiin kuuluvan miehen kanssa. Näin ollen voi oikeastaan todeta, että kyse oli pikemminkin Simo livarin jonkinlaisesta tarpeesta saada itselleen edustuskelpoinen

edustuskelpoinen vaimo. Hän nimittäin mielellään seurusteli säätyläisten parissa ja koki todennäköisesti itsensä heidän veroisekseen ja miksei olisikin. Hänen isänsä taas ei kovinkaan mielellään seurustellut herrojen kanssa. Kun Haapaniemessä ruotsia puhuvat herrat istuivat toisessa huoneessa ja talonpojat toisessa huoneessa, yllytti Jooseppi-vaari jälkimmäisiä: "Jos minä olisin vielä teidän iäksänne, menisin tuonne ja herrat lakoisivat kahden puolen." Ei ainakaan puuttunut Joosepilta itseluottamusta. Tällekin Sahalahden oloissa mittavalle maanomistukselle kävi kuitenkin niin kuin monesti käy: se jaettiin Simon perillisten kesken niin, että jokaiselle tuli melkoisen mukava pesämuna, mutta samalla suuromistus katosi ja perilliset olivat jokseenkin samassa asemassa kuten niin monien muidenkin rusthollien isäntäväet. Tavallaan juuri tämä kertomus kertoo Sahalahden rusthollareista aika olennaisen seikan: He olivat talonpoikia, joilla monilla oli vuosisataiset juuret samalla tilalla. Se antoi heille sellaisen itseluottamuksen ja itsetietoisuuden, että juuri siitä on todennäköisesti syntynyt myytti itseriittoisista rusthollareista. Tosiasiallisesti kun vertaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuoliskon tavallisia tilallisia ja rusthollareita, on minkäänlaista eroa vaikea havaita. Kyse kuitenkin oli vain yksilöistä, joista toiset pärjäisivät paremmin kuin toiset.